

Invandringen av kvinnor till Sverige från Finland, Norge och Västtyskland 1945–1960

Om *push*- och *pull*-faktorer

Daniel Raubut

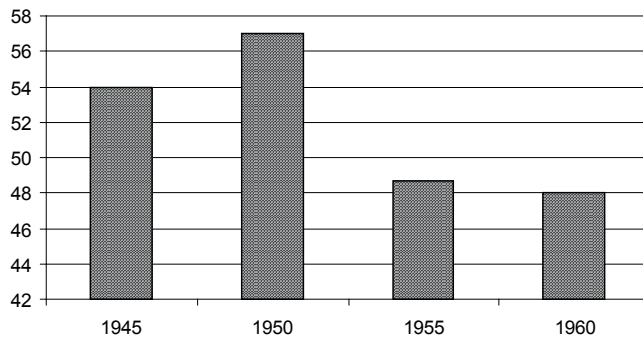
Den osynliga migrationshistorien

Medan 1930-talets invandringsdebatt hade handlat om att bevara den svenska rasens renhet kom efterkrigstidens inriktas mot hur den svenska industrins behov av arbetskraft på bästa möjliga sätt kunde tillgodoses. Invandringen ägde rum på företagens och industrins villkor, och arbetskraftsinvandringen blev en del av arbetsmarknadspolitiken.¹ Det var i huvudsak metallindustrin, skogsindustrin, teko-industrin och hotell och restaurang-sektorn som efterfrågade arbetskraft. Den svenska regeringen tillsatte en statlig utredning 1946 för att se hur problemet med arbetskraftsbristen inom den svenska industrin kunde lösas. Utredningen föreslog att Sverige skulle verka för att sluta kollektiva avtal med europeiska länder, för att på så sätt överföra arbetskraft till Sverige. Arbetsmarknadskommissionen kom också att sluta sådana avtal med Danmark redan 1946² och med Italien, Ungern och Österrike 1947.³ År 1953 införde Nordiska Rådet en fri nordisk arbetsmarknad, till vilken Danmark, Norge och Sverige anslöt sig, liksom Finland 1954.⁴ Den svenska industrin var i behov av arbetskraft under efterkrigstiden fram till cirka 1970.⁵

Den starka fokusen i efterkrigstidens debatt på industrins behov kan lätt ge intrycket av att det främst var kvalificerad manlig arbetskraft som efterfrågades. Men Christer Lundh och Rolf Ohlsson menar att en allt större andel okvalificerad utländsk arbetskraft kom att anställas inom industrin under 1960-talet.⁶ Paulina de los Reyes anser därtill att merparten av dem som kom under 1950- och 1960-talen var kvinnor och att de i huvudsak var sysselsatta inom tjänstesektorn, främst inom husligt arbete, och inom industrin.⁷ Även Christer Lundh nämner i en översikt över invandringen till Sverige att många kvinnor under denna period kom för att arbeta inom hotell- och restaurangbranschen och som hemhjälp.⁸ Varken Paulina de los Reyes eller

Lundh anger dock några siffror eller detaljer kring kvinnornas överrepresentation i invandringen under denna period. Sådan statistik finns emellertid:

Figur 1: Andelen kvinnor av samtliga invandrare till Sverige 1945–1960.

Källa: SOS Befolkningsrörelsen 1945, 1950, 1955, 1960.

I diagrammet framkommer tydligt att 54 procent av alla som invandrade till Sverige 1945 var kvinnor och att andelen kvinnor ökat till cirka 57 procent 1950. Fram till 1960 var den fortfarande mycket hög: 1955 utgjorde kvinnornas andel cirka 49 procent, 1960 48.

För att vara mer specifik dominerades invandringen från Norge 1946–1955 av kvinnor; nästan 70 procent av de norska invandrarna var kvinnor som kom för att arbeta som hembiträden i Sverige.⁹ Under 1950-talet utgjordes majoriteten av invandrarna från Finland av kvinnor.¹⁰ Och omkring 60 procent av alla invandrare som kom till Sverige från Västtyskland 1946–1955 var kvinnor, varav två tredjedelar var ogifta. De flesta även därifrån kom för att arbeta som hembiträden. Under 1950-talets andra hälft kom kvinnorna att utgöra två tredjedelar av alla invandrare från Västtyskland.¹¹

För Sveriges del verkar kvinnoinvandringen varit av betydelse långt före 1960-talet. När invandringen utgjordes av hälften kvinnor eller mer kan de inte ha varit några passivt medföljande hushållsmedlemmar, utan måste ha spelat en aktiv roll i beslutet att utvandra. Då kvinnorna, trots sin numerär, tycks vara osynliga i den svenska invandringshistorien finns det således anledning att närmare studera invandringen av kvinnor till Sverige 1945–1960. Syftet med denna artikel är därför att analysera invandringen av kvinnor till Sverige från Finland, Norge och Västtyskland under perioden 1945 till 1960, med särskild tyngdpunkt på denna migrations orsaker och på migranternas yrkesstruktur.

Varför invandrade så många kvinnor till Sverige? Med denna fråga avser jag att identifiera och analysera möjliga faktorer i både sändarland och mot-tagarland som legat till grund för beslutet att flytta till Sverige. Flyttbeslutet kan antas ha påverkats av många olika faktorer under en så tumultartad tidpunkt i historien som årtiondena efter andra världskriget.

I vilka branscher och sektorer kom de invandrade kvinnorna att arbeta?

Vilka förklaringar kan ges till att det fanns skillnader mellan de invandrade kvinnornas yrkesstruktur och de inhemska kvinnornas?

Tidigare forskning

Enligt Jan Ekberg och Björn Gustafsson bestod invandringen till Sverige 1945–1970 av välutbildade specialister, som till exempel läkare och tekniker, samt av arbetare inom industrin och servicesektorn.¹² Eskil Wadensjö konstaterar i sin avhandling *Immigration och samhällsekonomi* att andelen kvinnor bland invandrarna varit något större än andelen män fram till mitten av 1950-talet och att en mycket stor andel var ogifta vid invandringstillfället.¹³ Även Christer Lundh och Rolf Ohlsson konstaterar att kvinnorna utgjorde en stor invandrargrupp under 1950-talet.¹⁴ Samtidigt måste påpekas att ingen analys gjorts av varför invandringen till Sverige dominerades av kvinnor från 1945 till 1950-talets andra hälft. Vad som finns är lösa kunskaper.

Christer Lundh, Rolf Ohlsson, Paulina de los Reyes och Gunhild Kyle konstaterar i sina studier att de invandrade kvinnorna kom att ta okvalificerade arbeten inom industrin samt att andelen som arbetade inom den husliga sektorn var hög. Den förklaring som ges är att det fanns en god efterfrågan på arbetskraft inom dessa sektorer, det vill säga att *pull*-faktorer betonas som orsak till att dessa kvinnor invandrade till Sverige.¹⁵

Den internationella migrationsforskningen har uppmärksammat att kvinnor kommit att utgöra en allt större och viktigare grupp av de internationella migranterna efter 1945, en utveckling som accentuerats sedan 1960-talet. Migrationsforskare som Stephen Castles och Mark Miller menar att man kan prata om en feminisering av den internationella migrationen.¹⁶ Även Oded Stark har i ett flertal studier pekat på könsskillnader i migrationsmotiv och migrationsmönster.¹⁷ Enligt Elenor Kofman kom emellertid inte kvinnorna att uppmärksammas i den internationella migrationsforskningen förrän under 1970-talets andra hälft. Det återstår dock mycket att göra, metodologiskt och teoretiskt, innan forskningen kring kvinnor och migration hunnit ikapp den om männen.¹⁸

Metod, teoretiska utgångspunkter och hypoteser

Denna studies syfte och frågeställningar operationaliseras med hjälp av en hypotetisk-deduktiv metod. Det innebär att en hypotes – härledd ur ett antal teorier – konstrueras och testas med hjälp av det empiriska materialet.¹⁹ Den hypotes som ska testas innehåller påståenden om ett samband mellan två företeelser och om hur detta samband ser ut. Denna hypotes kallas vanligen den alternativa hypotesen. Den så kallade noll-hypotesen utgör negationen till den alternativa hypotesen, det vill säga att samband mellan de två företeelserna saknas.²⁰ Hypotesen testas sedan på det empiriska materialet.²¹

Den deduktiva metoden används inom flera discipliner, medan den hypotetisk-deduktiva metoden främst förekommer inom kvantitativ forskning.²² Det finns däremot inget som förhindrar eller motsäger att kvantitativa metoder används inom områden som vanligtvis studerats med kvalitativa metoder och vice versa.²³

En av de vanligaste teorierna som används för att förklara migration är den så kallade *push-pull*-teorin. Förenklat uttryckt innebär denna att det finns faktorer i ursprungslandet som förorsakar en villighet att emigrera, *push*-faktorer. I mottagarlandet finns i gengäld faktorer som lockar personer att invandra, *pull*-faktorer. *Push*-faktorerna hör ofta samman med ekonomiska och sociala problem, samt politisk instabilitet. *Pull*-faktorerna, å sin sida, ger förhoppningar om en bättre tillvaro.²⁴ Vanligtvis handlar *pull*-faktorerna om utsikter om en högre inkomst, bättre möjligheter att få arbete, bättre service och så vidare. Genom att väga samman de för- och nackdelar man ser i ursprungslandet respektive det tilltänkta mottagarlandet kan individen skapa sig en uppfattning om framtiden, vare sig det handlar om att stanna kvar eller om att flytta. Everett Lee, *push-pull*-teorins skapare, menar att osäkerhet, förväntningar och risker hos en migrant är en del av migrationsprocessen.²⁵

Individens förväntningar på migrationen spelar enligt Lee en betydande roll för om, eller hur länge, han eller hon stannar kvar i mottagarlandet, samt om personen ifråga återvänder till ursprungslandet. Om migranten planerat att stanna permanent i mottagarlandet men återvänder till ursprungslandet, kan detta förklaras med olika former av ouppfyllda förväntningar, ofullständig information eller att reallönerna förändrats, så att nyttan för individen är större om vederbörande återvänder. I de fall migranten planerat återvända men gör det långt tidigare än planerat beror det vanligtvis på att personen varit mer framgångsrik än förväntat. Men om personen återvänder senare än vad som varit avsikten indikerar det att han eller hon varit mindre framgångsrik än beräknat. Dessa resonemang gäller för arbetskraft, medan flyktingar har andra motiv för att flytta. En central migrationsorsak för flyktingar är istället ett skyddsbehov. Möjligheterna för denna grupp att återvända till sitt

hemland är oftast begränsade. De förväntade effekterna av att migrera skiljer sig därmed åt från arbetskraftsinvandrarernas.²⁶

Enligt teorin *New Economics of Migration* får nyanlända invandrare ofta arbeten inom sektorer och branscher där andelen invandrare redan är hög, och oftast handlar det om arbeten som de infödda inte vill ha.²⁷ Invandrarna kommer, enligt denna teori, att ha lägre löner än de infödda, vilket beror dels på att de arbetar okvalificerat, dels på att arbetsgivarna besitter en asymmetrisk information om deras produktivitet.²⁸ Om man bortser från flyktingarna är det främst lågutbildade och marginaliserade personer som är benägna att migrera.²⁹

New Economics of Migration ser relativ deprivation och riskspridning som migrationens mest betydelsefulla drivkrafter.³⁰ Vidare har kvinnor andra skäl att migrera än män, enligt *New Economics of Migration*. Att låta de unga kvinnorna inom en familj på landsbygden migrera, för att arbeta som hembiträden och inom enklare serviceyrken för att skicka hem pengar, är ett rationellt agerande.³¹

Enligt teorin om den duala arbetsmarknaden kommer den ekonomiska tillväxten att sakta in när arbetskraft saknas i arbetsmarknadens nedre segment. Problemet kan för det mesta lösas genom en ersättning av arbete med kapital. Inom arbetskraftsintensiva branscher i det nedre segmentet av arbetsmarknaden låter sig emellertid inte detta göras när den inhemska arbetskraften ratar dessa branscher. Alternativen är att importera arbetskraft eller att samhället genomgår en mer eller mindre genomgripande förändring vad det beträffar dess institutioner, arbetsorganisation och teknik. Tillväxten kan på kort sikt hållas uppe genom en arbetskraftsinvandring medan en genomgripande samhällsförändring ger positiva effekter på tillväxten i ett längre perspektiv. Enligt en av förespråkarna för teorin om den duala arbetsmarknaden, Michael J. Piore, är invandrare mer villiga än andra grupper att utföra lågstatusarbeten till lägre löner. Detta skapar en ständig efterfrågan på invandrare till dessa sektorer. Invandrarna tränger inte undan inhemska arbetskraft, utan tar arbeten den inhemska arbetskraften inte vill ha och till löner den inte accepterar.³²

Piore menar dessutom att de som migrerar oftast är från landsbygden eller perifera områden, därtill lågutbildade. I den mån de hade ett arbete på den plats de flyttade ifrån var det ett lågbetalt lågstatusarbete. Genom att migrera stiger personen i den sociala hierarkin i den trakt han eller hon kommer från – även om flytten sker till ett lågbetalt lågstatusarbete. Det avgörande för den sociala statusen är nämligen hur mycket pengar som personen kan tjäna ihop och sedan ta med sig ”hem”.³³

Det är främst ungdomar, och i viss utsträckning kvinnor, som är villiga till långväga migration.³⁴ Piore gör dock ingen åtskillnad på gifta och ogifta kvinnor; inte heller för han någon diskussion kring hur ogifta, unga kvinnor

förväntas migrera. Så däremot Mirjana Morokvasic. Hon hävdar att kvinnor kräver mindre och utgör en mer flexibel arbetskraft än män. Särskilt kvinnor från landsbygden, där de ekonomiska strukturerna inte erbjuder någon framtid, är beredda att ta vilka arbeten som helst så länge de har möjlighet att flytta.³⁵ Följaktligen skiljer sig mäns och kvinnors migrationsmönster och migrationsprocesser.

De tre valda teorierna – *push-pull*-teorin och teorin om den duala arbetsmarknaden – har utvecklats under efterkrigstiden och har använts för att kartlägga orsakerna till migration. *New Economics of Migration* utvecklades under 1980-talet.³⁶ Efter dessa teoretiska utgångspunkter kan följande hypoteser konstrueras: Den första rör *push*-faktorernas betydelse för invandringen av kvinnor till Sverige 1945–1960. I enlighet med *push-pull*-teorin var det inte bara möjligheterna att få arbete i Sverige och de relativt höga reallönerna i landet som lockade kvinnor från Finland, Norge och Västtyskland, utan även omfattande ekonomiska, sociala och politiska problem och instabilitet i dessa länder påverkade migrationen.

Den andra hypotesen berör *vilka* kvinnor det var som invandrade till Sverige. Enligt såväl *New Economics of Migration* som teorin om den duala arbetsmarknaden kommer migranterna att utgöras av arbetslösa, lågutbildade och marginaliserade personer. Andelen flyktingar kan, enligt *New Economics of Migration*, förväntas vara hög.

De invandrade kvinnornas näringsgrensfördelning i Sverige testas i den tredje hypotesen. Enligt *New Economics of Migration* kommer migranterna att i större utsträckning än de infödda arbeta okvalificerat. Invandrade kvinnor kommer oftast att ta enklare servicearbeten, främst inom hushållssektorn. Teorin om den duala arbetsmarknaden säger att invandrarna kommer att ta lågbetalda, smutsiga lågstatusarbeten, främst inom industrisektorn. Den hypotes som testas är alltså att de till Sverige invandrade kvinnorna från Finland, Norge och Västtyskland 1945–1960 kom att arbeta inom industrisektorn och hushållssektorn med arbeten som de infödda inte ville ha.

Den fjärde hypotesen berör frågan om återutvandring. Enligt *push-pull*-teorin kan vi förvänta oss att återutvandringen av flyktingar är låg, jämfört med återutvandringen bland arbetskraftsinvandrare. Orsaken är att flyktingar sällan har möjlighet att återvända om det rör sig om politiskt grundade flyktingskäl. I vilken utsträckning arbetskraftsinvandrare återutvandrar hör, enligt teorin om den duala arbetsmarknaden, samman med i vilken grad de tjänat ihop de pengar de förväntats och, enligt *New Economics of Migration*, i vilken utsträckning familjen i hemlandet behöver få pengar skickade. Hypotesen som testas är således att kvinnor som invandrat av flyktingliknande skäl till Sverige från Finland, Norge och Västtyskland 1945–1960 kom att återutvandra i mindre utsträckning än dem som haft arbetskraftsinvandringsskäl.

Material

Med undantag av avsnittet ”En statistisk översikt” är denna undersökning en litteraturstudie. Den använda litteraturen utgörs av tidigare forskning inom områden relevanta för denna studie.

Med undantag av en tillfällig flyktingvåg från Estland 1945 dominerades invandringen till Sverige under den analyserade perioden av medborgare från Finland, Norge och Västtyskland.³⁷ Frånräknat de första åren av analysperioden representerar invandrarna från dessa tre länder i grova drag två av tre invandrare i Sverige; urvalet speglar alltså en majoritet av invandrarna. Därför har dessa tre länder valts.

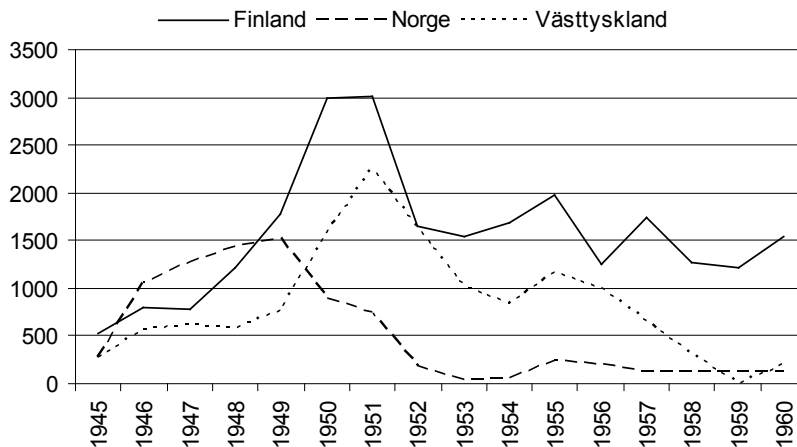
Statistik angående invandringen har hämtats från *SOS Befolkningsrörelsen*. Därtill innehåller Folk- och bostadsräkningen för 1950 och 1960 information om antalet utländska kvinnor per 100 män efter medborgarskap och ålder (1960 års upplaga även efter födelseland och ålder). Dessvärre är statistiken inte tillräckligt detaljerad (den täcker endast två år: 1950 och 1960) för att det ska vara möjligt att göra en ingående kohortanalys av de invandrade kvinnorna från Norge, Finland och Västtyskland. Slutligen innehåller Folk- och Bostadsräkningarna för 1950 och 1960 information kring alla kvinnor i Sverige och alla utländska kvinnor efter medborgarskap och näringsgren.

En systematisk återutvandringsstatistik började föras i Sverige först 1968. Till denna studie har statistik rörande återutvandring mellan 1951 och 1960 hämtats från två specialbearbetningar Statistiska Centralbyrån publicerade i *Statistisk Tidskrift*.

En statistisk översikt

Under perioden 1945–1960 var nettoinvandringen för gruppen av ogifta kvinnor över 15 år från Finland, Norge och Västtyskland positiv. Av denna grupp ökade nettoinvandringen från Norge från 1945, för att nå sin kulmen 1949. Därefter skedde en nedgång. Utvecklingen efter 1954 uppvisade små variationer. Mellan 1945 och 1951 ökade nettoinvandringen från Finland av gruppen ogifta kvinnor över 15 år från cirka 500 per år till över 3 000. Därefter fluktuerade nettoinvandringen till Sverige för denna grupp runt cirka 1 500 personer årligen. Nettoinvandringen av ogifta kvinnor över 15 år från Västtyskland ökade från knappt 300 personer 1945 till knappt 600 1948. År 1951 uppgick nettoinvandringen av denna grupp till drygt 2 200 personer, men därefter sjönk den trendmässigt fram till 1960.

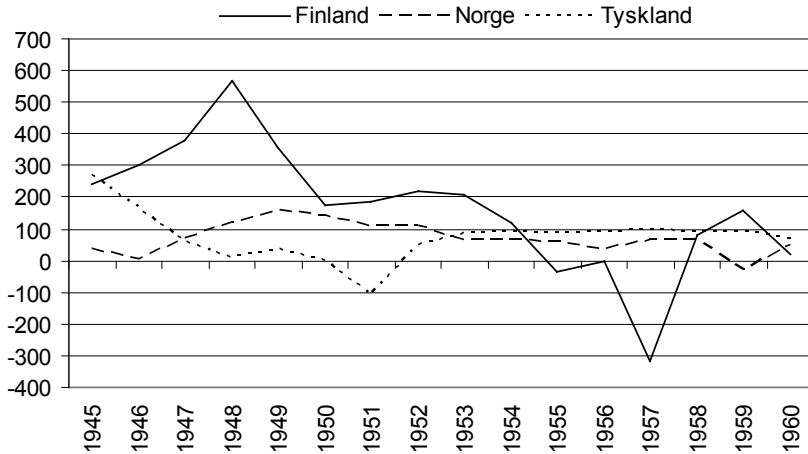
Figur 2: Invandringsöverskott till Sverige av ogifta kvinnor över 15 år från Finland, Norge och Västtyskland 1945–1960

Källa: Egna beräkningar från *SOS Befolkningsrörelsen*.

Invandringsöverskottet av gifta finska kvinnor ökade från cirka 250 till knappt 600 mellan 1945 och 1960, det vill säga fler gifta kvinnor än gifta män invandrade från Finland dessa år. Därefter minskade nettoinvandringen av gifta finska kvinnor fram till 1957, det år då till slut fler gifta män än gifta kvinnor invandrade till Sverige från Finland. Antalet gifta kvinnor från Tyskland översteg antalet gifta män från Tyskland som invandrade till Sverige med cirka 300 personer 1948. Därefter sjönk detta invandringsöverskott av gifta tyska kvinnor, i förhållande till gifta tyska män som invandrade till Sverige, fram till 1951 då det var fler gifta män från Tyskland än gifta kvinnor från Tyskland som invandrade. Året efter var det emellertid åter fler gifta kvinnor än gifta män som invandrade från Tyskland, och därefter låg invandringsöverskottet av gifta kvinnor från Tyskland på cirka 100 personer årligen fram till 1960.

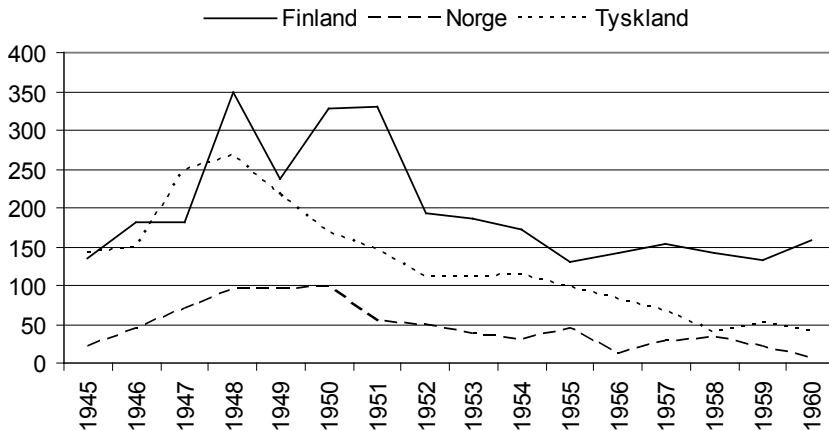
Figur 3: Invandringsöverskott till Sverige av gifta kvinnor från Finland, Norge och Västtyskland 1945–1960

Källa: Egna beräkningar från *SOS Befolkningsrörelsen*.

Med undantag av 1959 har antalet gifta kvinnor från Norge överstigit antalet gifta män från Norge som invandrat till Sverige. Det är inte något större överskott, utan det har fluktuerat mellan cirka 50 och 150 personer årligen.

Figur 4: Invandringsöverskott till Sverige av fränskilda kvinnor samt änkor från Finland, Norge och Västtyskland 1945–1960

Källa: Egna beräkningar från *SOS Befolkningsrörelsen*.

För samtliga länder var det fler fränskilda kvinnor och änkor som invandrade till Sverige än fränskilda män och änklingar under perioden 1945–1960. För samtliga tre länder ökade invandringsöverskottet av fränskilda kvinnor och änkor fram till 1948. När det gällde invandringsöverskottet av fränskilda kvinnor och änkor från Tyskland sjönk detta kontinuerligt fram till 1960, medan det i Norges fall sjönk först efter 1950. För Finlands del minskade det efter 1951.

Invandringsstatistiken 1945–1960 är långtifrån lika detaljerad som dagens. Folk- och bostadsräkningar innehåller dock intressant information när det gäller invandrades ålder och kön. I tabell 1 framgår att det 1950 fanns fler kvinnor än män i samtliga åldersgrupper av invandrare från Finland. Särskilt stort var överskottet bland de finska invandrarna i åldersgruppen 15–25 år där det gick 185 kvinnor på 100 män. Ett liknande förhållande rådde bland invandrarna från Västtyskland. Här var kvinnoöverskottet som störst i åldersgrupperna 15–25 och 25–35. Könsfördelningen bland invandrarna från Norge avvek på så vis att det i två åldersgrupper fanns färre kvinnor än män (0–15 och 25–35 år), samt att alla övriga åldersgrupper, utom gruppen 15–25 år, endast uppvisade ett beskedligt kvinnoöverskott. I åldersgruppen 15–25 år gick det däremot mer än fyra kvinnor per man, vilket är en anmärkningsvärt stor differens.

Tabell 1: Antal invandrade kvinnor per 100 män efter medborgarskap och ålder i Sverige 1950

	0–15	15–25	25–35	35–45	45–55	55–65	65–
Finland	107	185	124	131	149	155	116
Norge	91	410	98	103	107	108	127
Västtyskland	102	264	208	112	110	131	202
Samtliga utländska kvinnor	99	148	81	83	88	100	140

Källa: *Folk- och bostadsräkningen 1950*, vol. VI, s. 78.

Tabell 2: Antal invandrade kvinnor per 100 män efter medborgarskap och ålder i Sverige 1960

	0–15	15–25	25–35	35–45	45–55	55–65	65–
Finland	95	146	112	98	117	155	218
Norge	94	155	127	84	98	135	113
Västtyskland	103	206	135	144	114	106	199
Samtliga utländska kvinnor	95	132	92	73	84	99	140

Källa: Egna beräkningar från *Folk- och bostadsräkningen 1960* vol. IV, s. 110f.

Tabell 3: Antal invandrade kvinnor per 100 män efter födelseland och ålder i Sverige 1960

	0-15	15-25	25-35	35-45	45-55	55-65	65-
Finland	96	177	143	167	199	233	258
Norge	98	141	175	142	188	196	268
Västtyskland	104	177	175	152	118	146	178
Samtliga utländska kvinnor	95	120	119	115	129	146	184

Källa: Egna beräkningar från *Folk- och bostadsräkningen 1960* vol. IV, s. 108f.

Av tabell 2 läses att åldersgruppen 15-25 fortfarande 1960 innehöll ett kvinnoöverskott från Finland, Norge och Västtyskland. När tabell 2 och tabell 3 jämförs framkommer att antalet kvinnor per 100 män från Finland, Norge och Västtyskland är fler efter födelseland än efter medborgarskap. Det innebär dels att många kvinnor från dessa länder blivit svenska medborgare, dels att de knappast har för avsikt att återvända till sitt födelseland.

Invandringens orsaker

I en studie som täcker perioden 1946-1967 menar Rolf Ohlsson att de faktorer som generellt förklarar migrationsflödena mellan Sverige och de här studerade länderna är efterfrågan på arbetskraft och en god reallöneutveckling. Det vill säga att *pull*-faktorerna i Sverige förklarar mer än olika *push*-faktorer, som till exempel arbetslöshet, i ursprungsländerna.³⁸

För att exemplifiera kan konstateras att Norge, tillsammans med Danmark och Sverige anslöt sig till den fria nordiska arbetsmarknaden 1953. Detta medförde att inget arbetstillstånd krävdes för normän om de ville arbeta i Sverige.³⁹ En vanlig slutsats är att det var den svenska industrins behov av arbetskraft som lockade många normän till Sverige.⁴⁰

Finland anslöt sig till den gemensamma nordiska arbetsmarknaden året efter. De finländska invandrarna utgjorde hela tiden under efterkrigstidens arbetskraftsinvandring den största invandrargruppen i Sverige. Invandringen från Finland var stor och många svenska företag rekryterade aktivt arbetskraft i Finland. Till en början kom skogsarbetare, men senare kom andelen finländare i den svenska industrin att öka.⁴¹ Anledningen till att så många finländare valde att flytta till Sverige kan förklaras med att det var lätt att få ett arbete då den svenska ekonomin gick på högvarv och efterfrågan på arbetskraft var stor.⁴² Häggström med flera menar i sin studie att de arbetslösas andel av dem som flyttade till Sverige från Finland var mycket hög och de kom vanligtvis från den finländska landsbygden.⁴³ Enligt Johansson och Persson var invandrarna från Finland oftast lågutbildade.⁴⁴ Att det skulle vara

arbetslösa och personer från landsbygden som har en särskild benägenhet att emigrera är något teorin om den duala arbetsmarknaden och *New Economics of Migration* påtalat. Detta bekräftar antagandet i den andra hypotesen angående vem det är som emigrerar och nollhypotesen kan därmed förkastas.

Den gängse bilden av den arbetskraft som importerades från Västtyskland fram till 1955 är att det handlar om yrkesutbildade arbetare⁴⁵ och specialister.⁴⁶ Sverige tecknade ett avtal med Västtyskland i slutet av 1940-talet om en kollektiv överföring av arbetskraft, vilket bidrog till en invandring från Västtyskland.⁴⁷ Samtidigt kommer Rolf Ohlsson fram till att migrationsflödet mellan 1964 och 1967 berodde på efterfrågan på arbetskraft och en god reallöneutveckling i Sverige.⁴⁸ Christer Lundh anger också den förbättrade levnadsstandarden i Västtyskland som en orsak till att invandringen därifrån avtog kraftigt under 1960-talet.⁴⁹

Det kan dock finnas fler förklaringar än endast arbetslöshet i hemlandet och goda arbetsvillkor i Sverige. Till skillnad från Finland, Norge och framför allt Västtyskland var Sverige förskonat från det mesta av andra världskrigets fasor och den mödosamma återuppbyggnaden. Förutom en omfattande restaurering av det som förstörts under kriget skulle Finland betala ett krigsskadestånd på 445 miljoner dollar till Sovjetunionen. Följden blev en galopperande inflation och att finländarna samtidigt fick avstå ett betydande utrymme för konsumtion till förmån för investeringar i landets infrastruktur, bostäder och produktionsapparat.⁵⁰ Finland fick 1948 även underteckna ett fördrag med Sovjetunionen om ”vänskap, samarbete och bistånd”, en överenskommelse som syftade till att förhindra Finland från att bli ett ”väst-land”. Socialdemokraterna lyckades, i spetsen för de övriga partierna, hindra landets kommunistiska parti från att flytta fram sina positioner, och framför allt att delar av statsapparaten och polisen kom under kommunistisk kontroll. Detta bidrog till att Finland inte sovjetiserades.⁵¹ Rädslan för en sovjetisering bidrog dock sannolikt till att en del valde att utvandra till Sverige.

Den finländska arbetskraften var oftast lågutbildad när den kom till Sverige. Finlandssvenskarna hade däremot vanligtvis något högre utbildning och fick lättare arbete i Sverige.⁵² Bland dem som emigrerade till Sverige från Finland var finlandssvenskarna också statistiskt överrepresenterade – en fjärdedel av dem var finlandssvenskar. Under åren omedelbart efter andra världskriget stod Vasa län i Österbotten för ungefär hälften av den finska utvandringen till Sverige. Även Åland hade en stor utvandring till Sverige. Båda dessa områden var svensktalande.⁵³ Att finlandssvenskarna var så pass överrepresenterade bland utvandrarerna antyder att det fanns något som påverkade den så kallade selektionsprocessen.

Finlandssvenskarna utgjorde en minoritetsbefolkning i Finland. Denna minoritetsposition förstärktes genom att de hade ett annat modersmål än

majoritetsbefolkningen som talade finska. Förutom en språklig samhörighet kände många finlandssvenskar även en bredare etnisk gemenskap med Sverige.⁵⁴ Visserligen löstes ”språkstriden” formellt under vinterkriget, en tidpunkt som krävde nationell enighet. Men denna stora konflikt levde antagligen kvar hos befolkningen åren efter andra världskriget och många finlandssvenskar kände troligen en viss osäkerhet kring vad som skulle komma i språkfrågan.⁵⁵ Finlandssvenskarna var även avsevärt mindre benägna än finnarna i allmänhet att återvändra till Finland.⁵⁶

Även andra orsaker har förts fram för att förklara den finska utvandringen till Sverige vid denna tid:

Genom krigsbarnen utvecklades ett kontaktnät mellan Sverige och Finland. Det torde knappast vara djärvt att påstå att före detta krigsbarn känt mindre tvekan än andra att flytta till Sverige. Man kunde utnyttja sina krigsföräldrar som kontaktpersoner för att ordna arbete. Krigsbarnen borde också ha haft bättre förutsättningar att klara en vistelse i Sverige genom de kunskaper man förvärvat i det svenska språket.⁵⁷

Enligt den första hypotesen skulle det, i enlighet med *push-pull*-teorin, ha funnits starka ekonomiska, sociala och politiska *push*-faktorer bakom migrationen från Finland. Att så var fallet har tydligt framgått här. Därmed kan nollhypotesen för den första hypotesen förkastas. Den andra hypotesen, att det främst var lågutbildade och arbetslösa som emigrerade, bekräftas åter igen. De *push*-faktorer som teorin om den duala arbetsmarknaden och *New Economics of Migration* påtalar verkar ha funnits, vilket innebär att nollhypotesen, om att det inte var lågutbildade och arbetslösa som emigrerade, kan förkastas.

Det har framkommit att kvinnor, unga, lågutbildade, arbetslösa, från landsbygden, samt finlandssvenskar var överrepresenterade bland dem som utvandrade till Sverige. Teorin om den duala arbetsmarknaden kan kanske ge en förklaring till varför just kvinnorna dominerade emigrationen till Sverige under den studerade perioden. Morokvasic pekar på att det finns en *push*-faktor för kvinnor som saknas för män: det patriarkala förtrycket. Om en kvinna har ambitioner bortom könsrollen blir det svårt för henne att förverkliga sig själv. I en miljö som inte erbjuder kvinnor några möjligheter eller till och med aktivt diskriminerar kvinnor finns få alternativ till att flytta om kvinnan har andra mål med livet än att bara vara mamma och fru. På landsbygden är dessa problem vanligare än i städerna.⁵⁸

Återuppbyggnaden av Norge innebar att krigsekonomin kom att utsträckas några år efter krigsslutet. Invånarna var tvungna att acceptera en låg konsumtionsnivå för att på så sätt finansiera de nödvändiga investeringar som

måste göras. Det fanns även andra problem. När de norrmän som deltagit som frivilliga i Waffen-SS skickades hem efter krigsslutet blev de fängslade, bötfällda, berövade delar av sina medborgerliga rättigheter och fick svårigheter att återgå till de civila yrken de haft före kriget. Detta gällde även för överlöpare och kollaboratörer.⁵⁹

Efter kriget stigmatiserades de kvinnor som umgåtts med tyska soldater, så kallade *tysketøser*. Omgivningen tog ofta avstånd från dem och många kvinnor blev socialt exkluderade.⁶⁰ I Norge utsattes dessa kvinnor för systematiska övergrepp från såväl privatpersoner som myndigheter. Det gällde allt från misshandel, avskedande, patologisering eller kriminalisering (överföring av könssjukdomar) till berövande av det norska medborgarskapet. Många av dessa kvinnor blev även internerade efter kriget.⁶¹

De kvinnor som detta gällde var mellan 15 och 25 år under kriget och de flesta av dem arbetade i hushåll.⁶² De hade flyttat från landsbygden till staden för att arbeta.⁶³ Kunskapen kring hur det gick för dessa kvinnor och vart de tog vägen efter kriget är mycket liten.⁶⁴ Samtidigt framgår det i tabell 1 att just åldersgruppen 15–25 år var överrepresenterad bland de norska kvinnorna i Sverige 1950 – det fanns 410 kvinnor per 100 män från Norge i denna åldersgrupp. De *tysketøser* som var 15–20 vid krigsslutet var högst 25 år 1950. Då överrepresentationen av kvinnorna i denna åldersgrupp var så stor bland de norska invandrarna i Sverige 1950 kan på rimliga grunder antas att en del av dessa kvinnor var *tysketøser*. Dessa kvinnor återfinns 1960 i åldersgruppen 25–35. I tabell 2 framkommer att det i denna åldersgrupp gick 127 kvinnor per 100 män bland dem som var norska medborgare 1960, vilket inte är en särskilt stor överrepresentation. Bilden förändras dock om födelseland studeras (tabell 3): 1960 fanns i denna åldersgrupp 175 kvinnor per 100 män bland dem födda i Norge. Detta innebär att de kvinnor som tidigare invandrat från Norge blivit svenska medborgare under 1950-talet och, som konsekvens av medborgarskapsbytet, knappast hade för avsikt att återvända. Dessa kvinnor kan alltså ha haft andra skäl att utvandra till Sverige än bara arbetslöshet. Att utvandra var kanske för dem den enda vägen till ett normalt liv.

I krigets slutskede försökte en del *tysketøser* fly till Sverige, med eller utan tyska pojkvänner, men de blev avvisade och skickades tillbaka. Omkring 400 kvinnor kom att sändas hem, medan tyska desertörer i deras sällskap istället internerades i Sverige.⁶⁵ En generös och humanistiskt inriktad flyktingpolitik gentemot de nordiska broderfolken sågs som en självklarhet för det neutrala Sverige,⁶⁶ men denna generositet inkluderade uppenbarligen inte norska *tysketøser*. Efter kriget välkomnades dock all arbetskraft, även från Norge.

För gruppen av *tysketøser* fanns det således definitivt starka ekonomiska, sociala och politiska *push*-faktorer för att emigrera. Följaktligen kan nollhypotesen för den första hypotesen – att inga *push*-faktorer finns – förkastas för

denna specifika grupp. Den andra hypotesen – att emigranterna var lågutbildade, arbetslösa och marginaliserade personer från landsbygden – bekräftas däremot för gruppen *tysketöser*. De var generellt sett unga (15–25 år) och de hade lämnat den norska landsbygden för att ta arbete som hembiträden i städerna. Detta implicerar att de inte var välutbildade. I städerna umgicks de sedan med tyska soldater. Efter kriget blev de arbetslösa och marginaliserade. Nollhypotesen om att emigranterna inte var lågutbildade, arbetslösa och från landsbygden kan därmed förkastas.

I enlighet med Potsdamkonferensen sommaren 1945 deporterades sudetyskar från sovjetiskkontrollerat område till den västra ockupationszonen – det som senare blev Västtyskland. Det var frågan om en storskalig etnisk rensning.⁶⁷ En stor del av den arbetskraft som kom till Sverige från Västtyskland under den andra halvan av 1940-talet var sudetyskar. Endast från Tjeckoslovakien deporterades 3 miljoner sudetentyskar. Därtill kom även andra tyska minoritetsgrupper som förvisades från sovjetiskkontrollerat område. I Västtyskland var dessa *Heimatsvertriebene* önskade; de var statslösa, de saknade medborgarliga rättigheter och de bodde oftast i flyktingläger. Den svenska regeringen förhandlade med de brittiska och amerikanska ockupationsmyndigheterna i den västra ockupationszonen om att få rekrytera de statslösa sudetyskarna till den svenska industrin som var i stort behov av arbetskraft, men det dröjde till 1948 innan den svenska önskan uppfylldes. Det var en medveten strategi från Sveriges sida att erbjuda dessa statslösa flyktingar en ny start i landet – de hade ingenstans att ta vägen och de var villiga att lämna flyktinglägren för att börja ett nytt liv någon annanstans. Till dessa flyktingar ska man sedan lägga de sudetyskar som kom till Sverige via turistvisum under 1950-talet.⁶⁸ Via AMS kom cirka 10 000 kvinnor från Tyskland att överföras till den svenska arbetsmarknaden fram till mitten av 1950-talet.⁶⁹

Det fanns många motiv för såväl kvinnor som män att lämna Västtyskland och flytta till Sverige 1945–1960. Under de första efterkrigsåren rådde allmän misär och brist i Västtyskland. Det rådde matransonering fram till och med 1949.⁷⁰ Infrastrukturen i det besegrade Tyskland var sönderbombad, liksom stora delar av bostadsbeståndet. Miljontals människor var fördrivna från sina hem, och tvångsarbetare som försökte ta sig hem och föräldralösa barn skapade stora sociala problem.⁷¹ Många hade förlorat allt under kriget.⁷² Under 1950-talet var arbetslösheten mycket hög i Västtyskland.⁷³ Sovjetunionens aggressiva utrikespolitik i slutet av 1940-talet och kalla kriget gjorde att många uppfattade att Tyskland och Österrike mycket väl kunde bli skådeplats för ett nytt storkrig.⁷⁴

I åldersgruppen 25–35 gick det 175 kvinnor per 100 män födda i Västtyskland 1960 (tabell 3), vilket innebär att de varit i Sverige tillräckligt länge för att byta medborgarskap och i och med det troligtvis inte hade några ambitioner

att återvända. Dessa kvinnor var mellan 15–25 år 1950 och i tabell 1 framgår att det vid denna tid gick 264 kvinnor per 100 män som var tyska medborgare och som befann sig i Sverige. De som invandrat till Sverige under perioden 1945–1950 var således 10–25 år vid ankomst. På rimliga grunder kan man alltså anta att en del av dessa kvinnor var på flykt från misärens Tyskland eller tillhörde någon av de fördrivna tyska minoriteterna från Öst- och Centraleuropa.⁷⁵ Svenska företag började även rekrytera arbetskraft från flyktinglägren i Västtyskland 1948,⁷⁶ en tidpunkt som sammanfaller med de år då dessa kvinnor invandrat till Sverige.

De starka ekonomiska, sociala och politiska *push*-faktorer för att emigrera som *push-pull*-teorin påtalar fanns definitivt i fallet det sönderbombade Tyskland där det mesta sänkades, och där matransonering förekom ända fram till slutet av 1940-talet. Dessutom var området politiskt instabilt i skuggan av kalla krigets framväxt. Därmed kan nollhypotesen om att *push*-faktorer sänkades förkastas. Det går däremot inte att dra några slutsatser kring den andra hypotesen, att emigranterna var lågutbildade, marginaliserade och kom från landsbygden. Visserligen går det på rimliga grunder att anta att de var arbetslösa och levde under svåra förhållanden, men det är inte tillräckligt för att avfärda eller bekräfta den andra hypotesen.

Samtidigt som Europa var krigshärjat och förstört var Sverige förskonat från krigets fasor; medan Europa brottades med återuppbyggnadsarbete och hög arbetslöshet skrek den svenska industrin efter arbetskraft. Även arbetskraft till hotell- och restaurangsektorn och till husligt arbete efterfrågades.⁷⁷ Att människor ville lämna till exempel Finland, Norge och Västtyskland under denna period är fullt förståeligt likaså att Sverige framstod som ett intressant land att flytta till. Det är ingen djärv slutsats att påstå att fler orsaker fanns till varför människor valde att emigrera till Sverige under denna period än de vanligen omnämnda faktorerna, efterfrågan på arbetskraft och en god reallöneutveckling i Sverige (*pull*-faktorer), och hög arbetslöshet i hemländerna (*push*-faktorer).

Den slutsats som kan dras för den första hypotesen är att det förelåg mycket starka *push*-faktorer som, enligt *push-pull*-teorin, orsakar migration. Följden blir således att nollhypotesen, att *push*-faktorer sänkades, kan avvisas. Flera slutsatser kan dras när det gäller hypotesen om att det var arbetslösa, lågutbildade och marginaliserade personer från landsbygden som emigrerade till Sverige: (i) materialet från Västtyskland är för bristfälligt för att kunna dra några som helst slutsatser kring; (ii) invandrarna från Finland under perioden 1945–1960 var arbetslösa, lågutbildade och marginaliserade personer från landsbygden, vilket bekräftar hypotesen och leder till slutsatsen att noll-

hypotesen kan förkastas; samt (iii) en specifik grupp av norrmän, *tysketöser*, var arbetslösa, lågutbildade och marginaliserade personer och de kom ursprungligen från landsbygden. För denna specifika grupp kan nollhypotesen förkastas och som konsekvens härav bekräftas hypotesen.

Invandrarnas arbetsmarknad

Vad beträffar de näringsgrenar som den kvinnliga arbetskraften var sysselsatt i fanns flera stora skillnader i sysselsättningsstruktur, dels mellan alla kvinnor i Sverige och alla invandrade kvinnor, dels mellan alla kvinnor och kvinnor från olika länder. I tabell 4 framkommer att de invandrade kvinnorna 1950 var underrepresenterade inom jordbruk, samfärdsel, handel och offentliga tjänster, medan de var överrepresenterade inom industri och hantverk samt husligt arbete. För vissa enskilda nationaliteter var skillnaderna i förhållande till samtliga kvinnor mycket stora. Medan elva procent av alla kvinnor var sysselsatta inom husligt arbete 1950 arbetade nästan hälften av alla tyskor i Sverige inom denna bransch. Vidare arbetade endast 8,9 procent av alla tyskor i Sverige inom handeln 1950, medan genomsnittet för branschen för alla kvinnor i Sverige var 28 procent. Finländskor och norskor, liksom utländska kvinnor överlag, hade en långt högre sysselsättning inom industri och hantverk 1950 än genomsnittet för alla kvinnor.

Tabell 4: Relativ fördelning i procent av kvinnor på arbetsmarknaden i Sverige efter medborgarskap och näringsgren 1950

	Alla kvinnor	Invandrade kvinnor	Finländska kvinnor	Norska kvinnor	Tyska kvinnor
Jordbruk med binärningar	6,4	1	1,6	0,3	1,2
Gruvbrytning	0	0	0,1	0	0
Industri och hantverk	25,9	41,2	28,2	30	26
Samfärdsel	5,2	1,6	0,6	1	0,3
Handel	28	17,2	23,1	24,7	8,9
Offentliga tjänster	22,6	16,4	19,3	19,1	16,2
Husligt arbete	11	21	25	22,9	46,6
Ospecificerad verksamhet	0,8	1,6	2,1	2	0,8
	99,9	100	100	100	100

Källa: *Folk- och bostadsräkningen 1950*. Vol. VI, s. 80, 84–141 (Tab. 1).

Hela 62 procent av de utländska kvinnor som arbetade med husligt arbete 1960 var under 30 år.⁷⁸ Jämfört med samtliga kvinnor i Sverige arbetade ungefär en dubbelt så stor andel av de invandrade kvinnorna inom branschen husligt arbete 1960. Även inom tillverkningsindustrin var andelen invandrade kvinnor avsevärt högre 1960 (tabell 5). Samtidigt var andelen invandrade

kvinnor inom jordbruk, samfärdsel, handel och offentliga tjänster avsevärt lägre än för kvinnorna totalt. Den slutsats som kan dras är att de invandrade och de svenskfödda kvinnorna till stor del var sysselsatta i olika branscher såväl 1950 som 1960.

Tabell 5: Relativ fördelning i procent av kvinnor på arbetsmarknaden i Sverige efter medborgarskap och näringsgren 1960

	Alla kvinnor	Invandrade kvinnor	Finländska kvinnor	Norska kvinnor	Tyska kvinnor
Jord-, skogsbruk och fiske	4	1,4	1,2	1,6	1,2
Gruvor	0,1	0,2	47,2	44,9	28,5
Tillverkningsindustri	25,6	43,9			
Byggnads- och konstruktionsindustrin	1	0,4	0,5	0,5	0,3
Elektricitet, gas, vatten	0,3	0	—	—	—
Samfärdsel	4,5	1,4	1,3	1,6	1,2
Handel	21,7	9,9	9,4	10,1	10,9
Offentliga tjänster	35,2	28,2			
Husligt arbete	7,2	13,8	40,2	41,3	57,9
Övrigt	0,3	0,6			
	99,9	99,8	100	100	100

Källa: *Folk- och bostadsräkningen 1960* vol. IX, s. 48f, och vol. X, s. 132–134.

Hur kan de invandrade kvinnornas branschfördelning förklaras? En orsak var att flyktingar var tvungna att ta anvisat arbete i Sverige vid denna tidpunkt och de arbeten de tilldelades var oftast inom industrisektorn.⁷⁹ En annan orsak rör var efterfrågan på kvinnlig arbetskraft fanns. Under perioden 1945–1975 fanns denna i begränsade delar av näringslivet, oftast inom yrken som inte attraherade manlig arbetskraft. Lennart Jörberg konstaterar att kvinnorna vanligen arbetade i lågstatusyrken. Även för likartade arbetsuppgifter hade kvinnorna lägre lön än männen.⁸⁰ Vidare anser Lars Svensson att efterfrågan på arbetskraft inom industrisektorn ökade starkt mellan 1943 och 1949, med den följd att kvinnornas relativlöner kom att öka, inte minst inom typiska kvinnobranscher inom industrisektorn såsom textil- och beklädnadsindustrin. Därefter stod kvinnornas relativlöner stilla, främst på grund av att efterfrågan på och utbudet av kvinnlig arbetskraft balanserades under 1950-talet.⁸¹ Rationaliseringen inom industrin medförde att arbetskraften behövde kortare inlärningsperioder för att uppnå full produktivitet. Enligt Lennart Schön fick detta till följd att kvinnor, även de med mindre arbetslivserfarenhet, blev intressanta för arbetsgivarna eftersom de betalades lägre lön än männen för motsvarande arbete.⁸² Arbetsuppgifterna kom att bli könsuppdelade i det att männen utförde de mer tekniskt avancerade och fysiskt krävande arbetena, medan kvinnorna tog hand om fysiskt lätta och okvalificerade rutinarbeten, hävdar Lennart Jörberg.⁸³

Christer Lundh och Rolf Ohlsson menar dessutom att andelen invandrad arbetskraft var högre i stagnerande branscher, som till exempel textil- och beklädnadsindustrin samt skoindustrin.⁸⁴ Andelen kvinnliga arbetare inom textilindustrin ökade från 53 procent 1950 till 56 1960. Under samma period ökade andelen kvinnor inom konfektionsindustrin från 77 till 84 procent. Inom skoindustrin ökade andelen kvinnliga arbetare från 31 procent 1945 till 42 1960. Inom industrin kom således de invandrade kvinnorna att arbeta i stagnerande branscher, samtidigt som kvinnornas andel av arbetskraften i dessa branscher ökade.⁸⁵ De invandrade kvinnorna kom att ta industriarbeten som den inhemska arbetskraften inte ville ha.⁸⁶ Detta bekräftar de förutsägelser om näringsgrenstillhörighet för invandrade kvinnor som görs i teorin om den duala arbetsmarknaden och i *New Economics of Migration*.

Per Silenstam visar att det 1945–1960 skedde en uppgång av framför allt de gifta kvinnornas deltagande på arbetsmarknaden.⁸⁷ För att möjliggöra ett ökat förvärvsdeltagande bland de gifta kvinnorna måste barnpassning och husliga arbetsuppgifter kunna lösas för dem. Många av de kvinnor som invandrade anställdes som hembiträden och barnflickor åt yrkesarbetande svenska kvinnor, menar Paulina de los Reyes.⁸⁸ I mångt och mycket, vilket Gunhild Kyle påtalar, tog de invandrade kvinnorna de arbeten som de svenska kvinnorna inte ville ha på grund av dåliga socioekonomiska förhållanden.⁸⁹ Detta erbjuder en generell förklaring, i enlighet med teorin om den duala arbetsmarknaden och *New Economics of Migration*, av de invandrade kvinnornas sysselsättningsstruktur efter näringsgren. Däremot erbjuder dessa teorier inte någon förklaring till varför till exempel tyskor var så kraftigt överrepresenterade inom det husliga arbetet.

Efter andra världskriget rådde stor efterfrågan på hembiträden i Sverige. De inhemska unga kvinnorna sökte sig dock till andra, mer välbetalda branscher. I valet mellan att höja hembiträdeslönerna för att på så sätt attrahera unga inhemska kvinnor och att importera utländsk kvinnlig arbetskraft valdes det sistnämnda. Fram till mitten av 1950-talet kom cirka 10 000 kvinnor från Tyskland att överföras till Sverige med hjälp av AMS aktiva insatser. Dessa kvinnor var tvingade att arbeta som hembiträden i minst ett år innan de fick lov att söka annat arbete.⁹⁰ Detta förklarar den kraftiga överrepresentationen, som framkommer i tabeller 4 och 5, av tyska kvinnor inom det husliga arbetet.

Om husligt arbete var en inkörsport till bättre arbeten var till exempel textilindustrin motsatsen. Inom textilindustrin i Malmö 1948 utgjorde andelen flyktingar 92 procent mot cirka 70 procent inom industrin i övrigt. För att fylla vakanserna under 1940-talets andra hälft anställdes flyktingar och kvinnor. Tyskar saknades däremot helt. Under 1950-talet hade textilbranschen mycket svårt att attrahera inhemska arbetskraft, varför andelen invandrad arbetskraft blev allt större. Lönsamheten var svag och lönegapet mellan textilbranschen och den övriga industrin växte under 1950-talet.⁹¹

Enligt teorin om den duala arbetsmarknaden och *New Economics of Migration* kan man förvänta sig att de invandrade kvinnorna kommer att vara sysselsatta i industrin och inom husligt arbete, samt att de tar arbeten som de inhemska kvinnorna inte vill ha. Detta antagande utgör den tredje hypotesen, vilken har bekräftats i undersökningen. Att ta ett lågbetalt lågstatusarbete i Sverige bedömdes som ett mer fördelaktigt alternativ för dessa kvinnor än att stanna kvar i sitt ursprungsland.

Återutvandring

Någon systematisk återutvandringsstatistik började inte föras i Sverige förrän 1968. Av denna framgår att de personer som kommit till Sverige som arbetskraftsinvandrare haft en mycket hög återutvandringsprocent; för nordbor rör det sig om uppåt 60 procent som återutvandrat inom fem år efter flytt. Det finns dock under 1950-talet några urvalsundersökningar kring invandrarnas återvandring. Information om exempelvis kön och ålder saknas emellertid och det handlar om mycket små urval. Av de nordbor som invandrade 1952 kom cirka 52 procent att utvända fram till 1956. Motsvarande siffra för tyskar var cirka 28 procent, för balter en procent och för övriga medborgargrupper cirka 16 procent.⁹² I en senare urvalsstudie för 1951–1960 framkommer att danskar och tyskar var särskilt benägna att återvända (39 respektive 38 procent), medan finnarna var relativt ovilliga att göra det (22 procent). Av norrmännen återvandrade cirka 32 procent under denna period. Precis som i den andra urvalsstudien handlar det om mycket små populationer i urvalet och dessutom saknas information om ålder och kön.⁹³ Den största andelen återutvandrade inom tre år och flyktingar återutvandrade nästan inte alls.⁹⁴

Hade kvinnorna från Finland något att återvända till? Det rädde en hög arbetslöshet samt en ekonomisk och social pessimism i Finland under 1950-talet.⁹⁵ Krigsskadeståndet till Sovjetunionen, den påtvingade pakten om vänskap, samarbete och bistånd samt ett aggressivt inhemskt kommunistiskt parti skapade en rädsla för en sovjetisering i Finland.⁹⁶ Samtidigt genomgick den finländska ekonomin en strukturomvandling, främst inom jord- och skogsbruket samt inom industrier inom jord- och skogsbruket, och en stor bostadsbrist rädde.⁹⁷ Den egentliga industrialiseringen av Finland började först runt 1950.⁹⁸ De ekonomiska och sociala problemen i Finland i slutet av 1940-talet och under 1950-talet utgjorde starka drivkrafter för att utvända till Sverige.⁹⁹ Nettoinvandringen från Finland till Sverige av ogifta kvinnor över 15 år ökade fram till och med 1951. Året efter hade däremot antalet i stort sett halverats (se figur 2). I de fall finskorna var finlandssvenska väntade fler problem; en återutvandring skulle innebära att de återigen skulle tillhöra en

minoritetsbefolkning, vilket fick många att stanna kvar.¹⁰⁰ Finlandssvenskarna var överlag mer ovilliga att återvända till Finland än finländare i övrigt.¹⁰¹

De norska *tysketøser* som valde att emigrera till Sverige undan trakasserier och övergrepp i Norge hade knappast något att återvända till. Nettoinvandringen till Sverige från Norge av ogifta kvinnor över 15 år ökade fram till och med 1949, för att därefter sjunka (se figur 2). De norska kvinnornas relativt höga benägenhet att bli svenska medborgare under 1950-talet indikerar att dessa kvinnor inte hade för avsikt att återvända till Norge.

Huruvida de kvinnor som invandrade från Västtyskland under den aktuella perioden hade ambitionen att återvända efter några år i Sverige beror antagligen på vilka motiv de hade när de flyttade. Sudettyska kvinnor kan på rimliga grunder antas ha haft relativt små ambitioner att återvända till Västtyskland, ett land de inte var medborgare i och där de till och med var oönskade. Att återvända till Tjeckoslovakien, som de fördrivits från, var också uteslutet. Å andra sidan kan västtyska kvinnor som valt att komma till Sverige för att arbeta några år, kanske för att slippa arbetslöshet eller med ambitionen att spara ihop pengar, på rimliga grunder antas ha haft starkare motiv för att återvända.

Samtidigt framkommer i figur 2 att den största nettoinvandringen av ogifta kvinnor över 15 år från Västtyskland sker 1949–1953, vilken sammanfaller med kalla krigets inledning och en ökad rädsla för ett nytt storkrig i Europa. De kvinnor som invandrade till Sverige med dessa motiv kan antas ha varit villiga att återvända när den politiska situationen stabiliserats.

Återutvandringsstatistiken är dock fragmentarisk för denna period. Den innehåller ingen information om ålder eller kön och för 1945–1950 saknas information helt. För 1951–1960 visar Henrik Geschwind att knappt två av fem tyskar, drygt en av fem finländare och att cirka en av tre norrmän återutvandrade. En fråga som måste ställas i detta sammanhang är om denna återutvandring var hög eller låg. En andra fråga rör könsfördelningen bland återvandrarna. Jämförs tabellerna 1–3 framkommer att kvinnorna över 15 år från Finland, Norge och Västtyskland i större utsträckning än männen från dessa länder blivit svenska medborgare 1950–1960. Ett medborgarskapsbyte indikerar att personen inte haft för avsikt att återvända till sitt ursprungsland. Mot bakgrund av detta kan man på rimliga grunder anta, men inte bevisa, att flertalet av dem som återutvandrade till Finland, Norge och Västtyskland 1951–1960 var män.

Enligt den fjärde hypotesen är kvinnor med flyktingliknande migrationsorsaker mindre benägna att återvända till hemlandet än kvinnor som invandrat av arbetsmarknadsskäl. Cirka en av fem finländare återvandrade under 1950-talet. Cirka 25 procent av dem som invandrade från Finland kom från svensktalande områden och under den period som analyseras utgjorde kvin-

norna en majoritet av det totala antalet finska emigranter i Sverige. Vidare var finlandssvenskar mindre benägna än finländare i övrigt att återvändra. Man kan på rimliga grunder anta, vilket framkommit ovan, att andelen män bland dem som återutvandrade till Finland var större än andelen kvinnor. Förvisso var det svenska språkets roll oklar i Finland efter kriget, liksom finlandssvenskarnas situation i allmänhet. Om dessa invandrare ansåg sig ha flyktingliknande orsaker till att emigrera till Sverige eller ej kan denna uppsats inte svara på. Men om kvinnorna, i enlighet med det resonemang Morokvasic för,¹⁰² valt att emigrera på grund av förtryckande patriarkala strukturer kan detta, åtminstone till viss del, förklara varför finska kvinnor var mindre benägna att återutvändra än finska män. Den slutsats som dras här är att hypotesen varken kan bekräftas eller förkastas. Klart är dock att den relativt låga benägenheten, bland de kvinnor som invandrat till Sverige från Finland, att återvändra indikerar att det fanns någon eller några *push*-faktorer som upplevdes som så betydelsefulla att de valde att stanna kvar i Sverige.

På rimliga grunder kan man anta att andelen män bland dem som återutvandrade till Norge var större än andelen kvinnor, vilket framkommit i diskussionen ovan. Detta påstående stöds av det faktum att de invandrade norska kvinnorna i relativt hög grad var villiga att bli svenska medborgare; man byter inte medborgarskap om man har för avsikt att återutvändra. Många av dem kan dessutom antas ha haft flyktingliknande skäl för att ha lämnat Norge, varför den fjärde hypotesen kan anses vara bekräftad. Följaktligen förkastas nollhypotesen. Att bli berövad bland annat sina medborgerliga rättigheter, bli utsatt för diskriminering och övergrepp utgör en mycket stark *push*-faktor, enligt den första hypotesen.

Precis som de kvinnor som invandrat till Sverige från Finland och Norge uppvisar de kvinnor som invandrat till Sverige från Västtyskland en relativt hög villighet att bli svenska medborgare. Eftersom ett medborgarskapsbyte alltså implicerar att man inte har för avsikt att återvända kan man på rimliga grunder anta att andelen män bland dem som återutvandrade till Västtyskland var större än andelen kvinnor. Det är känt att 10 000 kvinnor överfördes kollektivt från flyktinglägren till den svenska arbetsmarknaden via AMS för att arbeta som hembiträden. Att en del av dessa istället överfördes till industrisektorn är ett rimligt antagande. Om de västtyska kvinnorna som invandrat till Sverige i större utsträckning än männen kom från flyktinglägren, samtidigt som de tyska männens emigrationsmotiv var mer renodlat arbetsmarknadsrelaterade skulle det vara en rimlig förklaring till varför de tyska männen var mer benägna än de tyska kvinnorna att återvändra. Någon information kring detta har inte gått att finna. Följaktligen kan den fjärde hypotesen varken bekräftas eller förkastas.

Avslutande diskussion

Syftet med denna studie har varit att analysera invandringen av kvinnor till Sverige från Finland, Norge och Västtyskland under perioden 1945 till 1960 med avseende på dess orsaker och på invandrarnas yrkesstruktur. Ett teoretiskt ramverk för att förklara denna migration konstruerades. Detta bygger på *push-pull*-teorin, teorin *New Economics of Migration* samt teorin om den duala arbetsmarknaden. Ur det teoretiska ramverket genererades fyra hypoteser som hjälp för att besvara studiens frågeställningar. Den första hypotesen bygger på *push-pull*-teorin och säger att det inte bara var möjligheterna att få arbete i Sverige och relativt höga reallöner som lockade kvinnor från Finland, Norge och Västtyskland, utan även omfattande ekonomiska, sociala och politiska problem och instabilitet i hemländerna som påverkade migrationen. Den andra hypotesen, som bygger på teorin *New Economics of Migration* och teorin om den duala arbetsmarknaden, är att de kvinnor som invandrade till Sverige 1945–1960 från Finland, Norge och Västtyskland i huvudsak var arbetslösa, lågutbildade och marginaliserade, samt att inslaget av flyktingar kan antas ha varit relativt stort. Teorin *New Economics of Migration* och teorin om den duala arbetsmarknaden förutsäger, i den tredje hypotesen, att de till Sverige invandrade kvinnorna från Finland, Norge och Västtyskland 1945–1960 kom att arbeta inom industrisektorn och hushållssektorn med arbeten som de infödda inte ville ha. Slutligen, den fjärde hypotesen, vilken bygger på samtliga i studien använda teorier, är att kvinnor som invandrat av flyktingliknande skäl till Sverige från Finland, Norge och Västtyskland 1945–1960, i mindre utsträckning än de kvinnor som haft arbetskraftsinvandringsskäl, skulle komma att återutvandra.

Den första frågeställning som jag avsett att besvara med denna studie är varför så många kvinnor invandrade till Sverige under denna period. Sven Lundkvist menar att under hela efterkrigsperioden var det huvudsakliga motivet för att utvandra från Finland drömmen om ett bättre liv. De ekonomiska orsakerna till migrationen utgjorde uppskattningsvis upp till 65–75 procent.¹⁰³ Med andra ord var *push*-faktorerna starka. Därtill kommer de komplexa problemen kring finlandssvenskarnas situation.¹⁰⁴ Förvisso rädde det hög arbetslöshet i Norge och Tyskland, vilket utgjorde en stark *push*-faktor för att flytta till Sverige. Dock kom många norska så kallade *tysketøser* till Sverige under flyktingliknande omständigheter, och ca 10 000 kvinnor överfördes från Tyskland till Sverige via AMS fram till mitten av 1950-talet, en överföring av arbetskraft som hämtades från flyktingläger. Sudettyska kvinnor och *tysketøser* hade med stor sannolikhet inte mycket att återvända till. Det relativt sett stora överskottet av fränskilda kvinnor och änkor, i förhållande till fränskilda män och änklingar bland invandrarna från dessa länder antyder att

dessa kvinnor kan ha haft svårt att försörja sig. Statistiken säger inget om de hade försörjningsansvar för barn, men det är rimligt att anta att en del av dem hade det. Den slutsats som kan dras när det gäller den första hypotesen är att det förelåg mycket starka *push*-faktorer, faktorer som enligt *push-pull*-teorin orsakar migration. Där med kan nollhypotesen, om att starka *push*-faktorer saknades, avfärdas.

Den andra hypotesen, att det främst var lågutbildade och arbetslösa som emigrerade, kan bekräftas för finskor och norskor, med den följderna att nollhypotesen förkastas. För tyskor kan den andra hypotesen vare sig styrkas eller avstyrkas. Undersökningens fjärde hypotes, om benägenheten att återvändra, är kopplad till migrationsbeslutets *push*-faktorer. För finskor och tyskor kan den fjärde hypotesen vare sig bekräftas eller förkastas. Däremot finns det empiriskt stöd för den fjärde hypotesen när det gäller de norska *tysketøserna*.

Studiens andra frågeställning rör vilka branscher och sektorer de invandrade kvinnorna kom att arbeta i. Studien visar att de invandrade kvinnornas sysselsättningsmönster, såväl 1950 som 1960, kraftigt avvek från fördelningen i allmänhet av kvinnor efter näringsgren på arbetsmarknaden; de var överrepresenterade inom husligt arbete och inom industrin, medan de var kraftigt underrepresenterade inom jordbruk, samfärdsel och handel. Problematiken kring skillnaderna mellan de invandrade och de inhemska kvinnornas yrkesstruktur, det vill säga studiens tredje frågeställning, kan till stor del förklaras med att de utländska kvinnorna således var överrepresenterade inom branscher som särskilt ratades av svenska kvinnor. Att kvinnor från Tyskland var så starkt överrepresenterade inom husligt arbete kan förklaras med att de aktivt rekryterades, genom avtalet om kollektiv överföring av arbetskraft, till denna bransch.

Den tredje hypotes som testas i denna studie berör såväl fråga två som fråga tre. Denna går ut på att man kan förvänta sig att de invandrade kvinnorna tog arbeten som de inhemska kvinnorna inte ville ha, till exempel inom industri och husligt arbete. I och med att det finns empiriskt stöd för den tredje hypotesen förkastas följaktligen nollhypotesen.

Christer Lund menar att intresset att flytta till Sverige för att söka arbete minskade allteftersom Europa återuppbyggdes. Under 1960-talet kom även invandringen av tyska och skandinaviska kvinnor som arbetade som hembiträden att upphöra.¹⁰⁵ Att hävda att det minskade intresset att flytta till Sverige berodde på förändrade *push*-faktorer är att dra för långtgående slutsatser, åtminstone med denna undersökning som utgångspunkt. Lennart Schön pekar på att den ökning av offentligt anställda – främst inom vård, skola och omsorg – som ägde rum under 1960- och 1970-talen framför allt kom till stånd på grund av att de svenska kvinnorna ökade sitt förvärvsarbetande ytterligare.¹⁰⁶ Den invandring som ägde rum under 1960-talet bidrog

till att svenskar i allt högre grad kunde söka sig till den expanderande tjänstesektorn.¹⁰⁷ När konjunkturen vände i mitten av 1960-talet slog detta hårt mot de kvinnodominerade industriyrkena, främst textil- och beklädnadsindustrin.¹⁰⁸ Det var i dessa branscher som invandrade kvinnor tidigare varit en efterfrågad arbetskraft. Den ökade segmenteringen av arbetsmarknad under 1960-talet, med en tydlig sektors- och branschuppdelning mellan svenskar och invandrare, innebar att efterfrågeförändringar kom därmed att påverka villigheten att flytta till Sverige. Förändringen av *pull*-faktorerna inom de av invandrarkvinnor dominerade branscherna, främst det husliga arbetet och textil- och beklädnadsindustrin, medförde således att färre kvinnor flyttade till Sverige för att arbeta.

Vad denna studie pekar på är att *push*-faktorerna i utvandringsländerna var betydande; de gängse förklaringarna till den stora invandring som ägde rum efter andra världskriget lyfter emellertid främst fram *pull*-faktorer. Mot bakgrund av detta kan det finnas anledning att i framtida studier ytterligare problematisera orsakerna bakom den invandring som ägde rum till Sverige 1945–1975.

En fråga som denna studie inte berört är hur det gick för de kvinnor som invandrade till Sverige under perioden 1945–1960. Blev de snabbt integrerade i samhället? Hur såg deras inkomstutveckling och sysselsättning ut? Hur såg deras fertilitets- och nuptalitetmönster ut? Vilka kvinnor var det som stannade kvar i Sverige och vilka återvände till sina hemländer? Många intressanta frågor väntar på svar.

Att invandringen och invandrarna hade betydelse för Sveriges ekonomiska utveckling under denna period har forskningen pekat på tidigare. Då en så stor del av efterkrigstidens invandrare var kvinnor borde de dock ha fått en större plats i den svenska invandringshistorien än vad de hittills fått.¹⁰⁹ Kanske kan denna studie bidra med att synliggöra dessa kvinnors insatser för det svenska Folkhemmets framväxt.

On push and pull factors: women's immigration to Sweden from Finland, Norway, and West Germany, 1945–60

In the second half of the 1940s, women made up more than 50 per cent of all immigrants to Sweden, a proportion that had fallen slightly to just under 50 per cent by 1960. Given that these women, despite their numerical strength, seem to be invisible in Swedish immigration history, there is thus every reason to analyse immigration to Sweden in 1945–1960 more closely. The purpose of the present study is to analyse the immigration of women to Sweden from Finland, Norway, and West Germany in the years immediately following the Second World War. The study found that the reasons why pe-

ople chose to immigrate to Sweden in this period went beyond the factors usually mentioned: labour demand and high, and rising, real wages in Sweden (the pull factors), and high levels of unemployment in their home countries (the push factor). Swedish-speaking Finns' sense of insecurity in post-war Finland, Finland's reparations, and the fear of being Sovietized in all probability influenced people's willingness to emigrate. This was true not only of the men, but also the women. It can be inferred that many of the Norwegian women who moved to Sweden up to the early 1950s were tysketoøser, "German girls". In bomb-wrecked Germany, full-scale food rationing was in place until the end of the 1940s, and there were shortages of almost everything. Thanks to the good offices of Sweden's National Labour Market Board, 10,000 German refugee women were ferried across to join the Swedish labour market as domestic servants.

Keywords: immigration, women, labour demand, causes of migration

Noter

- 1 Ingvar Svanberg och Mattias Tydén, *Tusen år av invandring*, Stockholm 1992, s. 328.
- 2 Svanberg och Tydén, s. 328.
- 3 Christer Lundh och Rolf Ohlsson, *Från arbetskraftsimport till flyktinginvandring*, Stockholm 1994a, s. 71f. Arbetsmarknadskommissionen var föregångare till Arbetsmarknadsstyrelsen som bildades först 1948.
- 4 Lundh och Ohlsson 1994a, s. 70.
- 5 Christer Lundh, "Invandrarna i den svenska modellen – hot eller reserv?", *Arbetsmarknadshistoria* nr 70 1994, s. 28.
- 6 Lundh och Ohlsson 1994a, s. 59.
- 7 Paulina de los Reyes, "Vem tar hand om barnen? Könsuppdelning och offentlig barnomsorg ur ett ekonomisk-historiskt perspektiv", i *Omvandlingens sekel. Perspektiv på ekonomi och samhälle i 1900-talets Sverige*, (red.) Lena Andersson-Skog och Olle Krantz, Lund 2002, s. 266.
- 8 Christer Lundh, *Invandringen till Sverige*, Stockholm 2005, s. 24.
- 9 Lundh och Ohlsson 1994a, s. 53.
- 10 Nils Häggström, Lars-Erik Borgegård och Anette Rosengren, *När finländarna kom. Migrationen Finland-Sverige efter andra världskriget*, Gävle 1990, s. 56.
- 11 Lundh och Ohlsson 1994a, s. 53.
- 12 Jan Ekberg och Björn Gustafsson, *Invandrare på arbetsmarknaden*, Kristianstad 1995, s. 49f.
- 13 Eskil Wadensjö, *Immigration och samhällsekonomi*, Lund 1973, s. 131.
- 14 Lundh och Ohlsson 1994a, s. 53–56.
- 15 Lundh 2005, s. 24; de los Reyes, s. 266; Gunhild Kyle, *Gästarbeterska i manssamhället. Studier om industriarbetande kvinnors villkor i Sverige*, Stockholm 1979, s. 200; Rolf Ohlsson, *Invandrarna på arbetsmarknaden*, Lund 1975, s. 81–83.
- 16 Stephen Castles och Mark J. Miller, *The Age of Migration*, Basingstoke 1994, s. 8.
- 17 Jennifer Lauby och Oded Stark, "Individual Migration as Family Strategy. Young Women in the Philippines", *Population Studies* vol. 42 1988, s. 473–486; Oded Stark och J. Edward Taylor, "Migration Incentives, Migration Types. The Role of Relative Deprivation", *The Eco-*

- nomie Journal* vol. 101 1991, s. 1163–1178; Oded Stark och J. Edward Taylor, "Relative Deprivation and International Migration", *Demography* vol. 26 nr 1 1989, s. 1–14. Medan invandringen av kvinnor till USA har varit större än invandringen av män sedan 1930-talet, enligt Marion F. Houston, Roger G. Kramer och Joan Mackin Barrett, "Female Predominance in Immigration to the U.S. since 1930. A First Look", *International Migration Review* vol. 18 nr 4 1984, s. 908. Invandringen till Västtyskland har däremot dominerats av män, påtalar Mirjana Morokvasic, "Birds of Passage are also Women", *International Migration Review* vol. 18 nr 4 1984, s. 886.
- 18 Elenore Kofman, "Female 'Birds of Passage' a Decade Later. Gender and Immigration in the European Union", *International Migration Review* vol. 33 nr 2 1999, s. 269, 286–289.
- 19 Göran Djurfeldt, Rolf Larsson och Ola Stjärnhagen, *Statistisk verktygsläda*, del 1, Lund 2010, s. 140.
- 20 Idar Magne Holme och Bernt Krohn Solvang, *Forskningsmetodik. Om kvalitativa och kvantitativa metoder*, Lund 2010, s. 309.
- 21 Hempel, Carl, *Vetenskapsteori*, Lund 1967, s. 25. Se även Ingvar Johansson, "Positivismen", i *Positivism och marxism* (red.) Ingvar Johansson och Sven-Erik Liedman, Stockholm 1987, s. 14–33.
- 22 Se t.ex. Holme och Solvang 2010; Djurfeldt m.fl. 2010; Hempel 1967.
- 23 Bryman, Alan, *Kvantitet och kvalitet i samhällsvetenskaplig forskning*, Lund 2010, s. 202–204. Sigmund Grømo, "Forholdet mellom kvalitative og kvantitative tilnærminger i samfunnsforskningen", i *Kvalitative metoder i samfunnsforskning*, (red.) Harriet Holter og Ragnvald Kalleberg, Oslo 1996, s. 105–107. Carl Martin Allwood, "Distinktionen mellom kvalitativ og kvantitativ ansats", i *Kvalitative metoder i arbetslivsforskning*, (red.) Jitka Lindén, Gunnela Westlander och Gunnar Karlsson, Uppsala 1999, s. 40. Se även Johansson, s. 14–33.
- 24 Alejandro Portes och József Böröcz, "Contemporary Migration: Theoretical Perspectives on its Determinants and Modes of Incorporation", *International Migration Review* vol. 23 nr 3 1989, s. 607.
- 25 Everett S. Lee, "A Theory of Migration", *Demography* vol. 1 1966, s. 53–55.
- 26 Martin Klinthäll, *Return Migration from Sweden 1968–1996*, Lund 2003, s. 49–72. Douglas S. Massey tar även upp dessa aspekter i sin studie "Dimensions of the New Immigration to the United States and the Prospects for Assimilation", *Annual Review of Sociology* vol. 7 nr 1 1981, s. 57–85. Anledningen till att jag valt Klinthälls studie är att den är drygt 20 år yngre än Masseys och att den genomgång Klinthäll gör är mer översiktlig än Masseys. Till detta ska läggas att teorin *New Economics of Migration*, som är en av de stora migrationsteorierna idag, inte var uppfunnen när Massey gav ut sin studie i början av 1980-talet.
- 27 Oded Stark, *The Migration of Labor*, Oxford 1991, s. 376–378.
- 28 Eliakim Katz och Oded Stark, "International Labor Migration under Alternative Information Regimes. A Dynamic Analysis", *European Economic Review* vol. 33 1989, s. 138–139.
- 29 Stark, s. 177.
- 30 Stark och Taylor 1989, s. 2–4; Stark och Taylor 1991, s. 1164–1168.
- 31 Lauby och Stark 1988, s. 473f.
- 32 Michael J. Piore, *Birds of Passage. Migrant Labour and Industrial Societies*. New York 1979, s. 35–49.
- 33 Piore, s. 54, 57.
- 34 Piore, s. 91.
- 35 Morokvasic, s. 886, 896–898.
- 36 *Push-pull*-teorin hör hemma inom den neoklassiska makroteorin för migration. Teorin om den duala arbetsmarknaden och *New Economics of Migration* är egna teorin. Den fjärde stora migrationsteorin som använts för att förklara internationell migration under efterkrigstiden är den neoklassiska mikroteorin för migration. Då denna studie inte har någon information om enskilda individer är denna teori inte användbar här.

- 37 Lundh och Ohlsson 1994a, s. 25–31. År 1950 utgjorde invandrarna från Finland, Norge och Västtyskland 69 procent av alla invandrare; för åren 1955 och 1960 var motsvarande siffror 60 resp. 65 procent. I krigets slutskede 1945 kom en stor flyktingvåg från Baltikum till Sverige. Enbart från Estland kom 10 392 personer 1945, vilket utgjorde 49 procent av alla invandrare till Sverige det året. Samma år invandrade 6 260 personer till Sverige från Finland, Norge och Tyskland, vilket motsvarar ca 30 procent av alla invandrare till Sverige 1945. Se *SOS Befolkningsrörelsen 1945, 1950, 1955 och 1960*.
- 38 Rolf Ohlsson, "Economic Fluctuations and Immigration to Sweden 1945–1967", *Economy and History* vol. XIII 1970, s. 8, 18.
- 39 Lundh och Ohlsson 1994a, s. 70.
- 40 Svanberg och Tydén, s. 33of.
- 41 Svanberg och Tydén, s. 33o.
- 42 Ohlsson 1970, s. 18; Ekberg och Gustafsson, s. 28.
- 43 Häggström m.fl., s. 60f, 73, 84–87. Denna studie refererar till flera finländska undersökningar vilka gjordes under 1960-talet, då de arbetslösa andelen av Sverigeemigranterna uppgick till mellan 20 och 25 procent. Samtidigt var det kvinnor och ungdomar som under 1950-talet utgjorde de största utvandringsgrupperna (Häggström m.fl., s. 57), grupper som inte kan anses ha varit etablerade på arbetsmarknaden.
- 44 Mats Johansson och Lars-Olof Persson, *Stockholmsflyttare under 100 år*, Uppsala, 2004, s. 106
- 45 Lundh och Ohlsson 1994a, s. 72.
- 46 Ekberg och Gustafsson, s. 49.
- 47 Lundh och Ohlsson 1994a, s. 72.
- 48 Ohlsson 1970, s. 18.
- 49 Lundh 2005, s. 25.
- 50 Lars-Arne Norborg och Lennart Sjöstedt, *Grannlänternas historia*, Solna 1987, s. 227.
- 51 Henrik Meinander, *Finlands historia – Linjer, strukturer, vändpunkter*, Borgå 2007, s. 189.
- 52 Mats Johansson och Lars-Olof Persson, s. 106.
- 53 Häggström m.fl., s. 56–63.
- 54 Charlotta Hedberg och Kaisa Kapsu, "Identity in Motion. The Process of Finnish-Swedish Migration to Sweden", *National Identities* vol. 10 nr 1 2008, s. 100, 113. Det finländska uppvaknandet som nation kom under det ryska styret då ryskan var maktens språk och svenskan förvaltnings- och utbildningsspråket. Det finska språket sågs som ruralt och som motsatsen till det svenska. Den finländska nationalismen såg svenskarna som en urban överklasselit som borde förfinskas. Se Hedberg och Kapsu, s. 100. Detta "förfinskingshot" var utmanande för finlandssvenskarnas identitet.
- 55 Erik Allardt, "Samhällsutvecklingen i Finland och Sverige efter 1945 – bakgrunden till ut- och invandringen", i *Finnarnas historia i Sverige*, del 3: *Tiden efter 1945*, (red.) Jarmo Lainio, Jyväskylä 1996, s. 30f. Allardt menar här att språkfrågan "spelat en viss roll för finlandssvenskarnas flyttningsbenägenhet", vilket indikerar att även om "språkstriden" var över kanske inte riktigt hela befolkningen uppfattade det som att det rädde "språkfred". Henrik Meinander menar istället att språkstriden dog ut våren 1937 då den nya universitetslagen garanterat högre undervisning även på svenska. Se Meinander, s. 161.
- 56 Peter A. Fischer och Thomas Straubhaar, *Migration and Economic Integration in the Nordic Common Labour Market*, Århus 1996, s. 150.
- 57 Häggström m.fl., s. 49.
- 58 Morokvasic, s. 897–899.
- 59 Norborg och Sjöstedt 1987, s. 226f. I länder som Sverige, Schweiz, Portugal, Spanien, Finland och Liechtenstein ställdes inga frivilliga i Waffen-SS inför rätta – varken medborgare i dessa länder eller andra länder. Inte heller kollaboratörer som flytt ställdes inför rätta eller skickades tillbaka, enligt Hans Werner Neulen, *An Deutscher Seite*, München 1965, s. 398.

- 60 Anette Warring, "War, Cultural Loyalty and Gender", i *Children of the World War II: The Hidden Enemy Legacy*, (red.) Kjersti Ericsson och Eva Simonsen, Oxford 2005, s. 44.
- 61 Kåre Olsen, *Krigens barn*, Oslo 1998, s. 163, 213–220, 273–283, 286ff, 292–302, 303ff; Kari Helgesen, "Siktet som tysketøs", *Historisk Tidsskrift* nr 3 1990, s. 301–309; Helle Jørgensen, *Norske kvinner og tyske soldater*, magisteroppgave i historie, Samfunnsvitenskaplige fakultet, Universitetet i Tromsø 2006, s. 68–81.
- 62 Jørgensen, s. 6, 16, 47.
- 63 Dag Ellingsen, Anette Warring och Inga Björnsdottir, *Kvinner, krig og kjærlighet*, Oslo 1995, s. 37–43; Lars Borgersrud, *Vi ville ikke ha dem. Statens behandling av de norske krigsbarna*, Oslo 2005, s. 19.
- 64 Jørgensen, s. 99. Även kunskapen kring de personer som flyttade från Norge till Sverige under denna period är liten.
- 65 Olsen, s. 249.
- 66 Mikael Byström, *En broder, gäst och parasit. Uppfattningar och föreställningar om utlännningar, flyktingar och flyktingpolitik i svensk offentlig debatt 1942–1947*, Stockholm 2006, s. 94–97.
- 67 Eagle Glassheim, "Ethnic Cleansing, Communism, and Environmental Devastation in Czechoslovakia's Borderlands, 1945–1989", *Journal of Modern History* vol. 78, s. 68–73. Redan före Potsdamkonferensen fördrev tjeckiska partisaner och civila ca 700 000 etniska tyskar från Tjeckoslovakien.
- 68 Svanberg och Tydén, s. 309.
- 69 Rolf Ohlsson, 1975, s. 81–83.
- 70 Peter Wende, *A History of Germany*, New York 2005, s. 167.
- 71 Lennart Berntsson, Gudmundur Hálfdanarson och Henrik Jensen, *Tusen år i Europa*, band 4: 1800–2000, Lund 2004, s. 371.
- 72 Svanberg och Tydén, s. 309.
- 73 Ohlsson 1970, s. 8, 18.
- 74 Geir Lundestad, *Öst, väst, nord, syd. Huvuddrag i internationell politik 1945–1985*, Lund 1986, s. 186. Berntsson m.fl., s. 386–396.
- 75 Nazistregimens krav på att de sex miljoner personer som utgjorde tyska minoriteter, *Volksdeutscher*, i Öst- och Centraleuropa skulle vara trogna och lojala tyskar kom att drabba dessa minoriteter hårt efter kriget: de fördrevs. Sudettyskar var endast en grupp *Volksdeutscher* som kom att fördrivas efter andra världskriget, enligt Joseph Rothschild, *Return to Diversity. A Political History of East Central Europe since World War II*, New York 1989, s. 12.
- 76 Svanberg och Tydén, s. 309.
- 77 Lundh 2005, s. 23.
- 78 *Folk- och bostadsräkningen 1960*. Vol. X, s. 132.
- 79 Lars Olsson, *På tröskeln till folkhemmet*, Malmö 1995, s. 158f. Av de utomnordiska arbetarna inom textilindustrin kom ca 40 % från Polen och 20 % från de baltiska länderna, enligt Rolf Ohlsson, *Ekonomisk strukturförändring och invandring*, Lund 1978, s. 182ff.
- 80 Lennart Jörberg, *Kvinnan i det svenska industrisambället*, 1983, s. 16.
- 81 Lars Svensson, *Closing the Gender Gap*, Lund 1995, s. 97ff, 113ff. I början av 1960-talet ökade efterfrågan på kvinnlig arbetskraft i såväl industrin som i den expanderande offentliga sektorn. Denna efterfrågeökning på kvinnlig arbetskraft fick kvinnornas relativlöner att närma sig männens i rask takt fram till i början av 1980-talet.
- 82 Lennart Schön, *En modern svensk ekonomisk historia. Tillväxt och omvandling under två sekel*, Stockholm 2000, s. 400f.
- 83 Lennart Jörberg, *Den svenska ekonomiska utvecklingen 1861–1983* Lund, 1984, s. 44f.
- 84 Christer Lundh och Rolf Ohlsson, "Immigration and Economic Change", i *Population, Economy and Welfare in Sweden*, (red.) Tommy Bengtsson, Heidelberg 1994b, s. 98.
- 85 Christer Lundh, *Åldersstruktur och industriell omvandling i Sverige 1945–1985*, Lund 1991, s. 63, 72, 80ff, 126f.

- 86 Lundh och Ohlsson 1994b, s. 104; Eskil Wadensjö, "Arbetsmarknad, invandring och ekonomi", i *Invandringen och framtiden*, (red.) Eva M. Hamberg och Tomas Hammar Stockholm 1981, s. 98.
- 87 Per Silenstam, *Arbetskraftsutbudets utveckling i Sverige 1870–1965*, Uppsala 1970, s. 78ff.
- 88 de los Reyes, s. 266.
- 89 Gunhild Kyle, s. 200.
- 90 Ohlsson 1975, s. 78–83.
- 91 Ohlsson 1978, s. 182–190.
- 92 Henrik Geschwind, "Invandrares vistelsetid i Sverige", *Statistik Tidskrift* nr 1958, s. 134ff.
- 93 Ture Widstam, "Invandringen till Sverige och återutvandringen under 1950-talet", *Statistisk Tidskrift* nr 5 1962, s. 267–272.
- 94 Lundh och Ohlsson 1994a, s. 45ff. Författarna nämner några resultat från de ovannämnda urvalsundersökningarna men är mycket sparsamma med att ange siffror och nivåer.
- 95 Ismo Söderling, "Efter de stora folkströmmarna till den mångkulturella Norden", i *Den glömte invandring. Rapport från ett symposium om nordisk migration 1989-09-27/29*, Vallentuna 1989, s. 106.
- 96 Meinander, s. 189.
- 97 Häggström m.fl., s. 84–88.
- 98 Sven Lundkvist, "Återblick och reflektioner", i *Finnarnas historia i Sverige*, del 3: *Tiden efter 1945*, (red.) Jarmo Lainio Jyväskylä 1996, s. 457. Meinander, s. 196f. påtalar att jordreformen 1945–1947 ledde till en mekanisering av jord- och skogsbruket. Som konsekvens härav kom en växande andel av den yngre befolkningen att söka sig till städerna för att finna sin utkomst.
- 99 Allardt, s. 32.
- 100 Hedberg och Kepsu, s. 100, 106–112.
- 101 Fischer och Straubhaar, s. 150.
- 102 Morokvasic, s. 896–899.
- 103 Lundkvist, s. 459.
- 104 Allardt, s. 30f; Hedberg och Kepsu, s. 100f, 106–113.
- 105 Lundh 2005, s. 25.
- 106 Schön, s. 474. Denna ökning av det kvinnliga förvärvsarbetandet kan delvis förklaras med att de yngre kvinnorna som trädde in på arbetsmarknaden under 1960-talet hade andra värderingar angående kvinnligt förvärvsarbete än tidigare generationer, menar Christer Lundh, *Spelets regler. Institutioner och lönebildning på den svenska arbetsmarknaden 1850–2000*, Stockholm 2002, s. 209.
- 107 Lundh och Ohlsson 1994a, s. 156.
- 108 Schön, s. 426f.
- 109 Visserligen finns en del kvinnor omnämnda i Anders Johnsons nyligen utkomna översikt över de invandrarföretagare som byggde Sverige, men den domineras av män. Anders Johnson, *Garpar, gipskatter och svartskallar. Invandrarna som byggde Sverige*, Stockholm 2010.